

Antikvarisk kontrollrapport

Restaurering av timmerstomme i klockstapel

Giresta kyrka
Giresta socken
Enköpings kommun
Uppsala län
Uppsala stift

Dnr Km 1376/2006
Agnetha Pettersson 2006

Antikvarisk kontrollrapport

Restaurering av timmerstomme i klockstapel

**Giresta kyrka
Giresta socken
Enköpings kommun
Uppsala län
Uppsala stift**

**Dnr Km 1376/2006
Agnetha Pettersson 2006**

Omslagsfotografi:
Foto: Agnetha Pettersson, Upplandsmuseet 2006

© Upplandsmuseet, 2006

Upplandsmuseet, S:t Eriks gränd 6, 753 10 Uppsala (14 punkter)
Telefon 018/16 91 00, telefax 018/69 25 09
www.upplandsmuseet.se
info@upplandsmuseet.se

Innehåll

Beslut om tillstånd till utförda åtgärder

Beställare

Projektledning och entreprenör

Byggmöten och slutbesiktning

Bakgrund till utförda åtgärder

Åtgärdsprogram

Vård- och underhållsplan

Giresta kyrkas klockstapel, allmänt

Klockstapeln före åtgärder

Utförda åtgärder på klockstapeln

- Stengrund

- Snedsträvor och bottenstockar

- Klockupphängning

- Klockornas elmotorer

- Golvplankor

- Invändig trappstege

- Locklistpanel på kjolinklädnaden

- Hängrännor

- Tjärstrykning

Utgående åtgärder

- Byte av elinstallationer

- Installation av åskledare

Skadedjurssanering

Återinvigning av klockstapeln

Referenser

Administrativa uppgifter

Beslut om tillstånd till utförda åtgärder

Länsstyrelsen Uppsala län, Kulturmiljöenheten, utfärdade 2006-11-01 ett beslut om förlängning av tillstånd för renovering av klockstapeln vid Giresta kyrka (Lst Dnr 433-13656-06), efter ansökan från Gryta Kyrkliga Samfällighet. Tidigare utfärdat beslut daterat 2003-02-27 ska gälla (Lst Dnr 433-17271-02).

I det sistnämnda beslutet anges att åtgärderna ska stå under antikvarisk kontroll av Upplandsmuseet. Gryta Kyrkliga Samfällighet har tillfrågat undertecknad att fungera som antikvarisk kontrollant.

Beställare

Beställare av de utförda arbetena har varit Gryta Kyrkliga Samfällighet.

Projektledning och entreprenör

Ansvarig projektledning och besiktningsman har varit Forsen Projekt, Susanne Rosjö. Sh Bygg har varit ansvarig entreprenör för de år 2006 utförda åtgärderna på bottenstockar, snedsträvor och klockupphängning.

Hälsinge Takspån AB har varit ansvarig entreprenör för det år 2007 utförda arbetet med spikning av löst sittande spån och tjärstrykning av klockstapeln. Arbetena utfördes i samband med pågående arbeten på Långtora kyrka .

Byggmöten och slutbesiktning

Arbetena med åtgärder på bottenstockar, snedsträvor och klockupphängning har utförts av två timmermän och avslutades under vecka 43 2006.

Arbetena med spikning av löst sittande spån och tjärstrykning har utförts i juni 2007.

Tre protokollförda byggmöten har hållits, 2006-10-05, 2006-10-17 och 2006-10-27.

Närvarande har varit som ombud för beställaren Gryta Kyrkliga Samfällighet Elisabet Ahlberg, för projektledningen Forsen Projekt Susanne Rosjö, för entreprenören Sh Bygg Lars Gejke, för den antikvariske kontrollanten Upplandsmuseet Agnetha Pettersson.

Slutbesiktning av de genomförda arbetena hölls 2006-10-27 under ledning av besiktningsmannen Susanne Rosjö och i närvaro av Elisabeth Ahlberg, Lars Gejke, Kjell Larsson och Thomas Pettersson från Sh Bygg samt Agnetha Pettersson.

Bakgrund till utförda åtgärder

Det hade konstaterats att timmerkonstruktionen i Giresta kyrkas klockstapel var instabil och att hela stapeln vred sig i samband med klockringning. Bl a lättade bottenstockarna från stengrunden i sydvästra hörnet. Klockstapeln togs därför ur bruk 2003, i syfte att undersöka och åtgärda skador på bottenstockar, snedsträvor och klockupphängning. Bjerking AB upprättade 2003-08-13 en dokumentation av skadorna och bygghandling för renovering av klockstapeln.

Hösten 2003 upphandlades Sh bygg, sten & anläggning AB som entreprenör. I samband med påbörjade arbeten uppdagades att skadorna på klockstapeln var mer omfattande än vad man hade räknat med, och arbetena stoppades.

Entreprenör och konsult genomförde en inventering och upprättade en sammanfattning över timmerskadorna, *Protokoll Provbörning*, daterad 031021.

Bjerking AB upprättade *Konditionsbesiktning med åtgärdsförslag*, daterad 2003-11-26.

Med hänvisning till den höga restaureringskostnaden föreslog församlingen en rivning av klockstapeln, vilket dock länsstyrelsen motsatte sig då det hävdades att klockstapeln besitter ett högt kulturhistoriskt värde.

Församlingen ansökte om kyrkobyggnadsbidrag samt kyrkoantikvarisk ersättning för föreslagna åtgärder. Av sökta 783 000 kr beviljades 300 000 kr.

Renoveringen återupptogs i oktober 2006, med målsättningen att genom åtgärder på grund och timmerstomme säkra klockstapelns konstruktion så att den åter kan tas i bruk.

Åtgärdsprogram

Underlag för åtgärderna har varit Bjerking AB, *Bygghandling. Giresta kyrka, Gryta pastorat, Uppsala län. Renovering av klockstapel. Byggnadsbeskrivning*, daterad 2003-08 13, *Protokoll Provbörning*, daterad 2003-10-21, samt Bjerking AB, *Konditionsbesiktning med åtgärdsförslag*, daterad 2003-11-26.

Vård- och underhållsplan

I *Vård- och underhållsplan Giresta Kyrka Uppsala län*, upprättad 2004, återfinns en sammanställning av föreslagna vårdåtgärder och därmed sammanhängande prioriteringsgrader enligt nedan:

I Akut åtgärd

II Åtgärdas inom 1 – 3 år

III Åtgärden ingår i periodiskt underhåll, eller utföres i samband med annat arbete

Vård- och underhållsplanen anger följande för de åtgärdade byggnadsdelarna:

Klockstapel

Under punkt 5.2.1.1 *Grundläggning, grundmurar* anges att denna är kallmurad i sten. Bevarandestatus/kondition anges vara god.

Inga åtgärder föreslås med prioritering.

Under punkt 5.2.1.2 *Bottenbjälklag* anges att detta är utfört i trä. Bevarandestatus/kondition anges vara god.

Inga åtgärder föreslås med prioritering.

Under punkt 5.2.1.3 *Ytterväggar* anges att dessa är utförda i tjärad träpanel, och klockbockstommen är utförd i timmer. Bevarandestatus/kondition anges vara god.

Inga åtgärder föreslås med prioritering.

Under punkt 5.2.1.4 *Bjälklag* anges denna som klockbocksvåning där åtgärder pågår (november 2003).

Inga åtgärder föreslås med prioritering.

Under punkt 5.2.2.1 *Sockel* anges att denna är uppförd i ofogad sten. Bevarandestatus/kondition anges vara god.

Inga åtgärder föreslås med prioritering.

Under punkt 5.2.2.2 *Fasader* anges dessa utgöras av tjärad panel. Bevarandestatus/kondition anges vara god.

Föreslagna åtgärder med prioriteringsgrad:

III Tjäras

Under punkt 5.2.2.4 *Dörrar, portar* anges dessa vara utförda i trä och tjärade.

Bevarandestatus/kondition anges vara god.

Föreslagna åtgärder med prioriteringsgrad:

III Tjäras

Under punkt 5.2.2.5 *Luckor, öppningar* anges att dessa utgörs av ljudluckor. Bevarandestatus/kondition anges vara god och att dessa är delvis förnyade. Föreslagna åtgärder anges med prioriteringsgrad:

III Tjäras

Under punkt 5.2.2.6 *Takfot, gavelsprång* anges att dessa är tjärade.

Bevarandestatus/kondition anges vara god.

Föreslagna åtgärder med prioritering:

III Tjäras

Under punkt 5.2.2.7 *Taktäckning* anges att denna är utförd i tjärat spån, och att lanternintaket har en täckning med kopparplåt. Bevarandestatus/kondition anges vara relativt god.

Föreslagna åtgärder med prioritering:

III Tjäras

Under punkt 5.2.3.1 *Klockbockens inre* anges under bevarandestatus/kondition att reparation pågår vid besiktningstillfället (november 2003).

Föreslagna åtgärder med prioritering:

Städning

Elanläggning

Under punkterna 6.3.2 *Undercentral*, 6.3.3 *Kablage*, 6.3.4 *Uttag*, 6.3.5 *Strömställare*, 6.3.6 *Belysning* anges att bevarandestatus/kondition är i bra eller normalt skick.

Föreslagna åtgärder med prioritering:

Periodisk tillsyn

Åskskyddsanläggning

Under punkt 7.2.1 *Inledningsskydd* anges att klockstapeln inte var åtkomlig för inspektion, men att enligt uppgift är åskskydd beställt. Bevarandestatus/kondition anger att anläggningen har en skyddsgrad som inte uppnår gällande standard.

Föreslagna åtgärder med prioritering:

I Akut åtgärd. Inledningsskydd installeras.

Under punkt 7.2.2 *Markspänningsskydd* anges att klockstapeln inte var åtkomlig för inspektion etc.

Föreslagna åtgärder med prioritering:

II Klockstapeln ska omges av en ringledare, förlagd med hänsyn till berörings- och stegspänning. Ringledaren ansluts till klockstapelns huvudjordningsskena.

Under punkt 7.2.3 *Inslagsskydd* anges att klockstapeln inte var åtkomlig för inspektion etc.

Föreslagna åtgärder med prioritering:

II Nedledare monteras från klockstapelns prydnad till ringledaren. Antalet nedledare bestäms av förutsättningarna att klara skyddsavstånd mellan åskskydd och inre installationer.

Giresta kyrkas klockstapel, allmänt

Klockstapeln är högt placerad på en bergsrygg väster om kyrkan. Tidigare var klockstapeln vida synlig, då bergsryggen till skillnad från idag var tämligen fri från vegetation.

Klockstapeln är uppförd 1716. Sockeln i natursten är kallmurad. Timmerkonstruktionen med klockbock är uppförd i handbilat timmer, sammanfogad genom laxningar och kraftiga smidda spikar. Tornets väggar och kjolinklädnaden har en tjärstruken locklistpanel, senast ersatt på 1960-talet. Det karnisformade taket har en täckning med

tjärade stavspån/kyrkspån i furu. Även lanterninens tak var tidigare spåntäckt, men har nu en skivtäckning med kopparplåt. Troligen ersatte kopparplåten den tidigare spånbeklädnaden på 1960-talet. Lanterninen kröns av en spira med kors. Mot alla väderstreck återfinns vardera två ljudluckor med tjärstruken locklistpanel. Mot söder återfinns dörren under ett spåntäckt och tjärstruket sadeltak, ovanför en trappstege i trä. Klockstapeln rymmer två klockor på klockbock. Den stora klockan är gjuten omkring 1500 och den mindre klockan är gjuten 1701. Klockorna drivs idag av varsin elektrisk motor.

Klockstapeln vid Giresta kyrka, foto August Fredrik Schagerström 1915 (SAF1598)

Klockstapeln före åtgärder

Se under rubriken *Bakgrund till utförda åtgärder*.

Utförda åtgärder på klockstapeln

Stengrund

Utkalvande och felande stenar har lagts på plats för att ge stengrunden en god anliggning mot bottenstockarna, där detta tidigare var bristfälligt. Det ansågs att stengrunden inte har varit kilad med sten på rätt sätt.

Befintliga provisoriska träupplägg har ersatts med kilning i sten.

Snedsträvor och bottenstockar

Bygghandlingen föreskrev material och teknik och angav som materialval handbilat tätvuxen kärnfuru, dymlingar av tätvuxen kärnfuru utan kvist och träkilar i ek.

Nytt timmer har handbilats med bilyxa, i enlighet med bygghandlingens föreskrifter.

Bilyxa har använts i arbetet

Utbytt bottenstock före tjärstrykning

Timmerstommens snedsträvor är förankrade med tappar i bottenstockarna.

Bottenstockarna är bredare än snedsträvorna.

Insektsangripna och rötskadade partier av bottenstockar och snedsträvor har huggits rena och lagats i. Där tapparna har tagits bort i samband med urhuggning och ilagning har snedsträvorna förankrats i bottenstocken med en hästskoformad gördel i vinkeljärn. Gördeln har fästs på baksidan av snedsträvan. Fransk träskruv har använts.

Bottenstocken th om ingången var insektsangripen i ytan, och skadade partier renhögs och lagades i. I anslutning till denna bibehölls befintlig tapp i snedsträva mot yttervägg. En komplettering med kuddar spikade med smidd spik har gjorts på två snedsträvor mot söder och en snedsträva mot norr.

Ilagning av snedsträva tv innanför ingången

Snedsträva förankrad med gördel i bottenstock

Synlig tapp i snedsträva efter renhuggning, punkt A

Snedsträva förankrad i bottenstocken, punkt A

På önskemål från besiktningsmannen utförde entreprenören egenkontroll för att konstatera att ilagade snedsträvor var säkrade för såväl drag- som tryckkraft, och att skarvklappar/halvsulningar var förankrade.

Klockupphängning

En gördelupphängning av klockorna för att minska belastningen på klockbocken diskuterades inledningsvis. Bo Bergholtz, Bergholtz klockgjuteri i Sigtuna, besiktade upphängningen 2006-10-05, och konstaterade att den befintliga upphängningen med vajrar och elmotorer var i gott skick. Han föreslog att vidare beslut skulle avvaktas till efter avslutad förankring av timmerstommen och provringning. Bergholtz ansåg att en ändring av upphängningen borde undvikas då det skulle kräva starkare motorer. En omhängning i vinkelaxeln ansågs ge en snabbare ringning, och därmed en något förändrad ljudbild.

Vid provringningen, som genomfördes 2006-10-24, märktes ingen påverkan på stomme eller klockupphängning, varför inga förändringar ansågs nödvändiga.

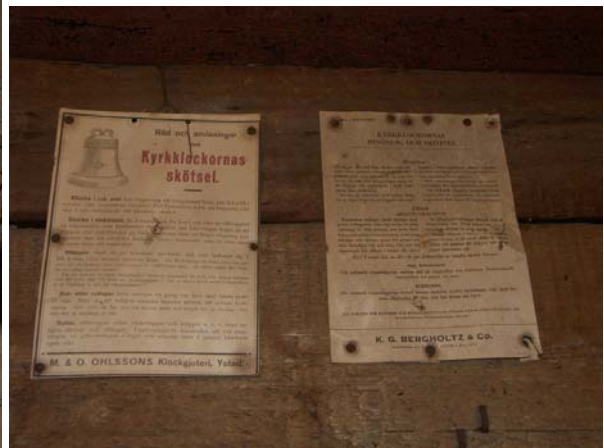
Klockbocken mellan klockorna har lagats. En defekt kudde för bärning av den ena klockan har ersatts med en ny. Handsmidd spik har använts vid fastsättandet.

Ersatt kudde spikad med handsmidd spik

Klockornas elmotorer

De två elmotorerna har försetts med nya underliggande träplattor av samma tjocklek som de tidigare.

Golvplankor

Fasta respektive löst upplagda plankor i klockstapelns bottenvåning var delvis rötskadade, och de skadade kastades efter beslut. Utrymmet under golvbjälklaget har sugits rent från sågspån och skräp. Oskadade golvplankor bevarades som en gångyta i mittenpartiet och i anslutning till trappstegen. Innanför entrépartiet förankrades glappande plankor.

Upplag av plankor m m

Golvplankor innanför ingången

Invändig trappstege

En trappstege leder från bottenvåningen upp till klockbocksvåningen. Trappstegens nedre steg har lagats i, liksom sidstycket, då de var påverkade av insektsangrepp. Den löst sittande handledaren har förankrats.

Locklistpanel på kjolinklädnaden

Locklistpanelen på kjolinklädnaden har spikats till och kompletterats med en spikrad på mitten. Panelen var tidigare glest spikad med 120 cm mellan spikraderna, och som en följd av detta hade listerna rest sig. I övrigt var kjolinklädnaden tät. Kjolinklädnaden har strukits med pigmenterad trämjöl.

Hängrännor

Taket över ingången har på ömse kompletterats med utdragna hängrännor för att ge en bättre avledning av vatten från fasaden och vinkeln mellan entréparti och

kjolinklädnaden. Med kompletteringen elimineras att ändträet på utbytt bottenstock fuktpåverkas. Hängrännorna har tillverkats av furubrädor, klätts med plåt invändigt och strukits med pigmenterad trätjära. En plåtläpp har monterats i vinkeln mellan taket och kjolinklädnaden för att leda regnvattnet ned i hängrännan.

Tjärstrykning

Hälsinge Takspån AB spikade fast löst sittande spån och tjärströk klockstapeln i juni 2007, i samband med företagets pågående arbeten på Långtora kyrka. I samband med åtgärderna konstaterades den befintliga spåntäckningen med stavspån/kyrkspån med rundad nederkant vara fint utförd. Det konstaterades att stenkolstjära möjligen hade använts vid tidigare tjärning av klockstapeln, då tjocka skikten med kokor i anslutning till entrépartiet talade för detta.

Slutförd tjärning av klockstapeln 2007

Utgående åtgärder

Byte av elinstallationer

Åtgärdsprogrammet föreskrev elrevision. Beställaren konsulterade elektriker som har kontrollerat elinstallationerna och därvid konstaterat att dessa inte behöver åtgärdas.

Installation av åskledare

Installation av åskskydd anses i *Vård- och underhållsplan Giresta kyrka Uppsala län*, daterad 2004-01-13, vara en prioriterad åtgärd. Samfälligheten valde att skjuta åtgärden på framtiden.

Skadedjurssanering

Den tidigare utförda provborrningen uppvisade inga skadedjur i snedsträvorna. Beställaren ansvarar för att skadedjurssanering genomförs efter åtgärdsarbetets slutförande, och saneringen utfördes under hösten 2006.

Återinvigning av klockstapeln

Klockstapeln var ursprungligen tänkt att åter tas i bruk i samband med att den skulle ringa in julnatten 2006. Den togs dock i bruk tidigare, till högmässan på första söndagen i advent.

Referenser

Tryckta källor

Länsstyrelsen i Uppsala län, Upplandsmuseet, Uppsala stift, *Vägvisare till kyrkorna i Uppsala län* (Uppsala 1977)

Otryckta källor

Vård- och underhållsplan Giresta kyrka Uppsala län. I samverkan mellan Uppsala stift, Upplandsmuseet, AIX Arkitekter AB, Antell & Co, IS-Hagerud Elteknik AB, konservator Thomas Wängelin, Åskskyddskonsult AB

Arbetshandlingar

Bjerking AB, handling 11.1, *Bygghandling Giresta kyrka, Gryta pastorat, Uppsala län, Renovering av klockstapel, Byggnadsbeskrivning, Uppsala 2003-08-13*
Protokoll från byggmöten: byggmöte 2006-05-19, byggmöte 02 2006-10-05, byggmöte 03 2006-10-17, byggmöte 04 och slutbesiktning 2006-10-27

Arkiv

Upplandsmuseets topografiska arkiv
Upplandsmuseets fotoarkiv
Riksantikvarieämbetet, Kulturmiljöbild

Administrativa uppgifter

Plats:	Giresta kyrkas klockstapel, Giresta socken, Enköpings kommun, Uppsala län, Uppsala stift
Typ av kontroll:	Antikvarisk kontroll
Orsak till kontroll:	Restaurering av timmerstomme i klockstapel
Antikvarisk personal:	Agnetha Pettersson, Upplandsmuseet
Rapportansvarig:	Agnetha Pettersson
Fotograf:	Agnetha Pettersson
Upplandsmuseets Dnr:	Km 1376/2006
Beställare:	Länsstyrelsen Uppsala län, Kulturmiljöenheten
Beställarens Dnr:	433-13656-06, 433-17271-02